

De tuinen van het kasteel van Freÿr

Studiedag van 26 oktober 2018

Programma

Het beheer van bomenerfgoed speelt een belangrijke rol in tuinen en bossen in het algemeen, en in het bijzonder in het domein van Freÿr. In de tuinen van Freÿr zijn allerlei soorten bomen terug te vinden. Zo zijn er boomhagen, prieelbomen, zeer zeldzame bomen, honderdjarige sinaasappelbomen enz. Maar het domein van Freÿr omvat ook bossen waarvan elk perceel of dreef een specifiek beheer en onderhoud vraagt.

Hoe moeten al die verschillende boomsoorten worden beheerd? In welke mate verschilt het onderhoud van bomen in een park met dat van in een bos? Hoe moet een fyto-sanitaire studie worden uitgevoerd? Hoe verzekeren we het voortbestaan van zeldzame soorten? Welke voorzorgmaatregelen moeten genomen worden voor het beheer van bijzondere bomen?

De studiedag van vrijdag 26 oktober 2018 is specifiek gewijd aan het beheer van historisch bomenerfgoed. Specialisten in de dendrologie zullen het thema vanuit verschillende hoeken belichten.

Bruno Campanella, landbouwingenieur, licht het fyto-sanitaire onderzoek toe dat hij in het domein van Freÿr heeft verricht. Denis Mirallé, landschapsarchitect verantwoordelijk voor de restauratie van de tuinen van Freÿr, heeft het over de strategie van uitlijning en bescherming van de bomen tijdens de werken. Martin Cleda, attaché van het DNF (Département de la Nature et des Forêts), bespreekt de reglementering betreffende de bescherming van bomen en hagen in het Waalse Gewest. Vervolgens geeft Olivier Baudry, bosbouwkundige, een uiteenzetting over de voorzorgmaatregelen voor het beheer van bijzondere bomen.

In de namiddag worden 3 rondleidingen in de tuinen georganiseerd over het beheer van bomenerfgoed. Deze bezoeken worden geleid door Emmanuel d'Hennezel, landschapsarchitect, Olivier Baudry en Denis Mirallé.

09u30	Onthaal
09u50	Openingswoord <i>Denis Mathen, Gouverneur van de Provincie Namen, Voorzitter van het Fonds Laubespín-Lagarde</i>
10u00	Verwelkoming en inleiding over bosbeheer met het oog op een duurzaam beheer van het kasteel. <i>Olivier Desclée de Maredsous, Vice-Voorzitter, Domein van Freÿr vzw</i>
10u15	Fytosanitaire studie van de bomen van Freÿr. <i>Bruno Campanella, Landbouwingenieur, Directie Monumenten en Landschappen</i>
10u35	Strategie van de uitlijning en de bescherming van de bomen tijdens de werken. Specifiek voorbeeld: John-dreef in Freÿr. <i>Denis Miraillé, Landschapsingenieur, Bomendeskundige</i>
11u00	Vragen aan Bruno Campanella en Denis Miraillé
11u15	Pauze
11u35	Reglementering betreffende de bescherming van bomen en hagen in het Waalse Gewest <i>Martin Cleda, Ingenieur water en bossen, Département de la Nature et des Forêts (DNF)</i>
12u00	Voorzorgmaatregelen voor het beheer van bijzondere bomen. <i>Olivier Baudry, doctor in de agronomische wetenschappen en bio-ingenieur, bosexpert bij Dryades sprl</i>
12u10	Vragen aan Martin Cleda en Olivier Baudry.
12u30- 13u30	Lunch
13u30- 16u30	Begeleide wandelingen (indeling in 3 groepen) ➤ Beheer van bomen in tuinen en praktische voorbeelden op het domein. <i>Olivier Baudry</i> ➤ Diagnostische fytosanitaire analyse en gebruik van de linde in een historische tuin. <i>Emmanuel d'Hennezel, Tuin- en landschapsarchitect, tuinhistoricus, stedenbouwkundige (LOCI-UCL), Koninklijke Commissie van Monumenten en Landschappen en Opgravingen.</i> ➤ Strategie van uitlijning. Specifiek voorbeeld: John-dreef. <i>Denis Miraillé</i>
16u30	Slotwoord <i>Dominique Allard, Directeur, Koning Boudewijnstichting</i>

Fytosanitaire studie van de bomen van Freÿr

Bruno Campanella, Attaché, Directie Monumenten en Landschappen

De studie werd uitgevoerd door het CRA-W (opsporing van ziekten) en de LTE (VTA-diagnose), en had als doel:

- (1) nauwkeurig de gezondheidstoestand van de bomen te beschrijven,
- (2) de oorzaken van de opgespoorde ziekten te achterhalen en
- (3) een programma voor te stellen voor het beheer van de boomgroepen.

De prioriteit ging daarbij naar de analyse van de lindebomen aangeplant in driehoeksverband, in loofgang en in hoefijzervorm. De diagnose werd gebaseerd op een “voet per voet”-analyse, waarvan de resultaten vertaald werden in de mogelijkheid tot behoud, en uitgetekend werden op kaart. Er moest namelijk nagegaan worden of er een restauratiefase moest worden overwogen dan wel of afzonderlijke vervangingen zouden volstaan. De snoei- en onderhoudstechnieken werden geïntegreerd, zowel als mogelijke bron van verzwakking van de bomen (gebruik van herbiciden) als wat betreft de beheersadviezen. Er werden verschillende ziekten opgespoord die typisch zijn voor verzwakte bomen (bladschimmels, bladluizen, gal enz.), naast tal van mechanische problemen op de stammen en hoofdtakken (holten vooral). Gelukkig werd er toen geen enkel geval van echt invasieve wortelschimmel vastgesteld.

Na de diagnose werd er geadviseerd om verschillende aanplantingen voet per voet te vervangen. Bij de lindebomen aangeplant in driehoeksverband en in hoefijzervorm moest die afzonderlijke vervanging van de bomen die te veel van hun structuur hadden verloren, gebeuren door al gevormde linden aan te planten, idealiter in een boomkwekerij op het terrein zelf. In het geval van de loofgang is het niet mogelijk om de linden te vervangen die het gebinte van de groenruimte vormen; de voet van de muur langs het kasteel krijgt immers te weinig licht. Er werden haagbeuken aangeplant om de wanden tussen de linden te herstellen, maar de vervanging van de linden zal wel moeten gebeuren met volledige stukken.

Conservatie en restauratie van een bomenrij: het geval van de John-dreef: methodologische aanpak en voorstel

Marie Pierre Gosset, tuinarchitect & Denis Mirallié, landschapsingenieur, Arborecence

Op 13 april 1861 legt een keizerlijk decreet in Frankrijk de grenzen vast van een beschermingszone in het bos van Fontainebleau, de zogenaamde “artistieke reeks van Fontainebleau”.

De bescherming van een boszone was een overwinning, in die zin dat ze er kwam na een mobilisatie die vanaf het begin van de 19de eeuw werd gevoerd onder leiding van kunstenaars en landschapsschilders; die laatste richtten nadien de school van Barbizon op.

Dit decreet is in tal van opzichten opmerkelijk. Naast het feit dat het een van de eerste voorbeelden is van de wettelijke bescherming van een landschapssite, bekrachtigt het het idee dat eenzelfde bosstructuur verschillende functies vervult, naast houtproductie, en dat het beheer ervan bijgevolg een multidisciplinaire aanpak vergt.

Deze korte historische terugblik illustreert hoe belangrijk het is om in een project voor de vernieuwing van een bomenrij verschillende criteria te integreren die beantwoorden aan de diverse invalshoeken van waaruit eenzelfde locatie wordt bekeken.

Het zijn die elementen die we vandaag zullen proberen te beschrijven, door te benadrukken dat een landschapsproject die aspecten weliswaar moet integreren, zonder er evenwel volledig door te worden bepaald.

Eerste criterium: de fytosanitaire toestand

Wanneer men van Dinant komt via Givet, is de John-dreef (“allée John”) een van de eerste elementen die de tuinen van Freÿr aankondigen en bijdragen tot het visuele kader van het kasteel. Zowel zijn lengte als zijn dimensie vormen het reguliere kader dat de blik van de bezoeker mee bepaalt. Dit kader doet denken aan de beboste en wildere rechteroever van de Maas.

Bij het naderen van het kasteel maken de zijaanzichten evenwel duidelijk dat de beukenaanplanting heel wat lacunes vertoont die de duidelijke homogeniteit op verschillende manieren verstoren.

Dat brengt ons ertoe om een van de eerste factoren te belichten waarmee rekening moet worden gehouden bij een herplantingsproject en die vaak aan de oorsprong liggen van dat project: de fytosanitaire toestand van de bomen.

Toen eind 2016 verschillende beuken omvielen, werd er beslist om een visueel inspectiebezoek te brengen aan de dreef, in aanwezigheid van Martin Cleda van het Waalse Gewest, en van Didier Hugon, verantwoordelijke voor het bosbeheer van het Domein.

Daarbij werden verschillende ziekten vastgesteld. Er werd beslist om een erfgoedcertificaat aan te vragen voor het vellen van tien bomen die aangevreten waren door lignivore zwammen van het type *ustulina* of *ganoderma*. Verschillende bomen vormden een bedreiging voor de twee oranje-erlen wanneer ze zouden omvallen.

Uiteraard deed dit vragen rijzen naar de factoren die het ontstaan van dergelijke zwammen bevorderen en zeer vaak samenhangen met grondverstoringen, maar ook naar de duurzaamheid van de dreef. Daaruit blijkt dat een “aanvullingsstrategie” onmogelijk is, gezien de concurrentie tussen de aanwezige bomen, en dat tussen nu en tien jaar een volledige heraanplanting moet worden overwogen.

Tweede criterium: het landschap

Een landschapsanalyse begint met rondwandelen en de zintuigen laten werken. Een plezier op zich!

De visuele aanblik van deze dreef verschilt naargelang de plaats waar men zich bevindt. Hetzelfde perspectief dat vanaf de weg van Dinant de schaal van de vallei leek te benaderen, blijkt verpletterend vanaf de vlakte waar zich de oranjerieën bevinden, en domineert volledig de twee oranjerieën die de noord-zuidas omkaderen. Dat doet de vraag rijzen: welke boomsoort moet worden heraan geplant en hoe die soort in de toekomst moet worden ontwikkeld.

Ook de visuele sluiting van deze as, door de aanwezigheid van een volledig houten portaal, waardoor het doel zelf van de promenade meteen wegvalt, moest in vraag gesteld worden.

In het kader van een algemene herwaardering van het domein, zoals de familiale vzw die opstartte met medewerking van de Koning Boudewijnstichting, lijkt het logisch om zich vragen te stellen bij de waarde van deze dreef, en om bij elk heraanplantingsproject na te denken over de wandelcircuits.

Derde criterium: bijdrage van de historische analyse bij het landschapsproject

De documentaire studie van het domein, die uitgevoerd werd door Nathalie de Harlez, laat een interessante iconografie zien.

Ze toont aan dat de huidige toestand van de dreef, vier beukenrijen die de dreef en de ventweg vormen, relatief recent is (begin 20ste eeuw) en er gekomen is na een eerste formele structuur: een enkelvoudige dreef, omzoomd met twee rijen kastanjabomen, en aangelegd begin 19de eeuw.

De functie van de dreef wordt duidelijk als we kijken naar de aanleg van de uiteinden: in het zuiden de vlakte van de oranjerieën, in het noorden de grot en de bron die het domein voedt. Ze draagt dan ook volop bij tot het wandelsysteem van het domein.

Het project

Op basis van die elementen werd er een restauratieproject voorgesteld voor deze dreef.

Met welke boomsoort? Om de bovengenoemde redenen was de aanplanting van beuken uitgesloten, net als die van kastanjabomen, aangezien ze vandaag aangevreten zijn door verschillende ziekten (black rot, mineervlieg).

Er werd voorgesteld om een dubbele rij grafiosebestendige iepen aan te planten (grafiose = iepenziekte). Iepen kunnen namelijk groeien in overstromingsgebieden.

De uiteinden moeten beheerd worden door opnieuw een link te leggen met de vlakte, via de aanleg van een halve maan, met gebruik van een plantaardig vocabularium dat typerend is voor Freÿr: waaivormig gesnoeide linden, geïntegreerd in iepenformaties die de blik vangen, en niet in de richting van de dreef.

Wat het noorden betreft: hoewel de oude RAVEL-spoorweg de verbinding met de grot beperkt, die alleen nog toegestaan is via een onderaardse gang, is dit laatste project, dat gepland is voor 2019, ook de gelegenheid om een uitzicht te bieden op het kasteel, en de wandelaar hoogstwaarschijnlijk te motiveren om het kasteel te bezoeken. Het komt erop aan die motivatie te stimuleren.

Wanneer moet er heraan geplant worden? Veeleer dan het bovenhalen van de hakbijl, op basis van een bepaald percentage lacunes in een bomenrij, een kil gegeven dat geen rekening houdt met de zintuiglijke landschapsbeleving, is het de perceptie van de bomenrijen binnen een groter geheel die het tijdstip van deze operatie zal bepalen. Het terras van de oude moestuin werd vier jaar geleden blootgelegd bij het rooien van een essenbos. Komende winter zal de helling ontbost worden die het Frédéric Saal-paviljoen domineert, om er een boomgaard aan te planten.

Deze toelichting is afkomstig uit de studie die besteld werd door het Fonds Laubespín-Lagarde, beheerd door de Koning Boudewijnstichting, over de Tuinen van het Kasteel van Freÿr en de definitie van een basisschema voor de herkwalficatie van de tuinen.

Wetgeving voor de bescherming van ons boomerfgoed: haalbaar of niet?

Martin Cleda, Ingenieur Waters en Bossen, Attaché bij het DNF-cel “opmerkelijke bomen”

Het Waalse Gewest heeft al meer dan 30 jaar een specifieke wetgeving voor de bescherming van bomen. Dankzij de opgedane ervaring hebben we die vandaag beter kunnen aanpassen aan de moderne eisen.

De geschiedenis van de mensheid is altijd nauw verbonden geweest met die van de boom: “Boom: beschermend en voedend, symbool van gerechtigheid en bedevaart, hoek- of grensboom...”. In het collectief onbewuste staat de boom voor rustige Kracht en Duurzaamheid... Die “rustige Kracht” werd echter bedreigd door de industriële revolutie, de ontbossing en... , veel dichterbij ons, door de oprukkende verstedelijking van ons platteland. Het boomerfgoed van stad en platteland dreigt op middellange termijn dan ook te verdwijnen als we niet de nodige maatregelen nemen om het te beschermen. Vandaar dat de Waalse Gewestraad op 19 december 1984 het ontwerp van decreet goedkeurde: *“Niemand mag, zonder schriftelijke en uitdrukkelijke voorafgaande stedenbouwkundige vergunning van het gemeentecollege, de gedelegeerde ambtenaar of de Regering, één of meer opmerkelijke bomen vellen of het uitzicht ervan wijzigen (art. 84 §1.11 van het CWATUPE¹). Deze vergunning mag niet afgeleverd worden zonder vooraf advies te hebben ingewonnen bij het Departement Natuur en Bossen.”*

De doelstelling om ons boomerfgoed te beschermen was echter nog allesbehalve bereikt. Het begrip “opmerkelijke boom”, zoals toen gedefinieerd in art. 266 van het CWATUPE, is immers ietwat verwarrend, en bovendien beschermt het CWATUPE geenszins het wortelstelsel van opmerkelijke bomen.

De “Code de Développement territorial” (CoDT, Wetboek van Territoriale Ontwikkeling)

Op 1 juni 2017 werd het CWATUPE vervangen door het CoDT (“Code de Développement territorial”, Wetboek van Territoriale Ontwikkeling). Daardoor werd de wetgeving inzake de bescherming van het boomerfgoed aanzienlijk versterkt. Voortaan is er immers ook een stedenbouwkundige vergunning nodig voor elke ingreep die het wortelstelsel van een opmerkelijke boom in gevaar kan brengen, onder meer voor de aanleg van een sleuf, het waterafstotend maken van de grond...

De notie opmerkelijke boom werd ook verhelderd. Als opmerkelijk wordt beschouwd:

- elke boom die is opgenomen in een officiële lijst per gemeente;
- elke boom van meer dan 150 cm omtrek die vanaf minstens één punt in het publieke domein zichtbaar is in zijn geheel (stam en kruin).

Sancties?

De wetgever heeft gerechtelijke vervolging ingesteld in geval van overtreding. Toch moeten we vaststellen dat, aangezien de rechtbanken sowieso al overbelast zijn, strafrechtelijke maatregelen bij inbreuken van de boomwetgeving zeldzaam zijn.

Wel beschikt de gewestelijke administratie over een andere mogelijkheid: de administratieve transactie. Die annuleert elke gerechtelijke vervolging, in ruil voor betaling van een boete van:

- 350 EUR per opmerkelijke boom in geval van werkzaamheden die zijn wortelstelsel aantasten;
- 500 EUR per opmerkelijke boom die gesnoeid wordt zonder vergunning;
- 1.000 EUR per opmerkelijke boom die geveld wordt zonder vergunning.

Deze bedragen zijn evenwel belachelijk laag in verhouding tot de erkenningswaarde van de boom in kwestie.

De Waalse wetgeving heeft weliswaar haar onvolmaaktheden en beperkingen getoond, ook vandaag nog. Toch heeft de ervaring ons geleerd dat deze wettelijke bescherming wel degelijk nuttig is. De wetgeving in kwestie draagt bijgevolg bij tot de bescherming van ons boomerfgoed, maar kan pas echt doeltreffend zijn wanneer de bevolking en onze verkozenen echt bewustgemaakt worden van het belang van een goed boombeheer.

¹ Code Wallon de l'Aménagement du Territoire, de l'Urbanisme, du Patrimoine et de l'Energie (Waals Wetboek van Ruimtelijke Ordening, Stedenbouw, Erfgoed en Energie)

Bewarende maatregelen voor het beheer van Opmerkelijke Bomen

Olivier Baudry, doctor in de agronomische wetenschappen en bio-ingenieur, bosexpert bij Dryades sprl

Bomen maken deel uit van het onroerend erfgoed, op één bijzondere eigenschap na: hun natuurlijk karakter. De geschiedenis en sociale verwevenheid die eraan verbonden zijn, hun ecologisch belang of dendrologische zeldzaamheid, en hun landschappelijke en identitaire rol rechtvaardigen hun behoud en de bijgaande beschermingsmaatregelen. Bomen die vaak al oud zijn en een bijzondere morfologie hebben, vereisen de nodige follow-up en bescherming door hun eigenaars (publiek of privé), ongeacht of ze zich in de stedelijke centra of op het platteland bevinden.

Eerst zullen we aan de hand van enkele concrete voorbeelden een aantal bewarende maatregelen toelichten die kunnen worden genomen bij oude bomen op het Belgische grondgebied die beschermd zijn als opmerkelijk. Vastmaken met tuidraden, zacht snoeien, stutten, fytosanitaire follow-up... : het zijn enkele technieken die de levensduur van bomen verlengen en tegelijk waarborgen dat hun aanwezigheid verenigbaar is met hun ligging, vaak in een stedelijke context.

Vervolgens bespreken we de diversiteit van opmerkelijke bomen. Van de magnolia van 5 à 6 meter hoog tot de honderden jaren oude linde van meer dan 25 m hoog: deze bomen hebben de tand des tijds doorstaan en de stedenbouwkundige regels overleefd. Vandaar dat er maatregelen kunnen en moeten worden getroffen om dit leefkader aan te passen aan de bomen in kwestie, en niet omgekeerd.

In een wijzigende context, zoals de huidige klimaatverandering, wordt de bescherming van bomen nog belangrijker. Deze bomen zijn immers getuigen van hoe soorten zich gedragen in vergevorderde ontwikkelingsstadia. Ze leren ons veel over hun weerstand tegen droogte en kunnen de boswachter helpen bij zijn keuzes.

We besluiten onze presentatie met enkele uitdagingen, in termen van stedenbouwkundig beschermingsregime, diversiteit van de soorten, inclusief exotische soorten en tuinbouwvariëteiten, vernieuwing van de beschermingslijsten en publieke middelen die ter beschikking worden gesteld om een duurzame bescherming te waarborgen.